

Ο Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος

Η μόνη σωζόμενη φωτογραφία του Δημήτριου Παπαρρηγόπουλου

Ο Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος ήταν γιος του ιστορικού Κωνσταντίνου Παπαρρηγόπουλου (Κωνσταντινούπολη 1815 - Αθήνα 1891). Γεννήθηκε το Σεπτέμβριο του 1843 στην Αθήνα. 26

Σπούδασε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθήνας, από την οποία αναγορεύτηκε διδάκτορας το 1866 σε ηλικία μόλις 23 χρόνων. Άσκησε από τότε το επάγγελμα του δικηγόρου μέχρι το τέλος της ζωής του με ζήλο, όπως υπηρέτησε παράλληλα και την ποίηση με το ίδιο πάθος. Στη λογοτεχνία, και ιδιαίτερα την ποίηση και το θέατρο, επιδόθηκε από τα μαθητικά και φοιτητικά του χρόνια. Παράλληλα, ασχολήθηκε και με τη φιλοσοφική έρευνα. Φέρεται ως εσωστρεφής, απαισιόδοξος, αγέλαστος άνθρωπος που απέφευγε τις πολλές συναναστροφές, κλεισμένος ως επί το πλείστον στον εαυτό του. Τις ελεύθερες ώρες του τις διέθετε στη μελέτη, αποκτώντας έτσι μεγάλη κλασική μόρφωση, πλήρη γνώση της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας του καιρού του, και φανερή κλίση προς τις κοινωνικές, ηθικές και φιλοσοφικές επιστήμες. Λέει ο ίδιος:

Εγεννήθην εν Αθήναις την 8ην Σεπτεμβρίου 1843, εβραβεύθην δια την περί καθκόντων πραγματείαν μου την 14 Σεπτεμβρίου 1861, δια τους Στόνους, λυρική συλλογήν, την 8ην Μαΐου 1866. Το πρώτον βιβλίον, το οποίον εδημοσίευσα δε είναι: "Αι σκέψεις ενός ληστού". Δεν ειξεύρω αν το ανέγνωσες, το εδημοσίευσα δε εν έτει 1859. Είμαι δικηγόρος, ως γνωρίζεις, και κρατώ υπό μάλης δικογραφίας καθ' άπασαν την ημέραν, υποκλέπτων ώρας του ύπνου καθ' άς εργάζομαι εις φιλολογικά έργα. Αν δεν εφοβούμην μη σε πλήξω, ήθελον διηγηθή πόσας πικρίας υφίστανται οι άνθρωποι των Γραμμάτων εν Ελλάδι.

Ο Χαράλαμπος Άννινος (η εργασία του οποίου με τίτλο "Δύο Έλληνες ποιηταί" αποτέλεσε μάλλον τη βάση στην οποία στηρίχθηκαν όλες σχεδόν οι μετέπειτα μελέτες για τη ζωή και το έργο του Δ. Παπαρρηγόπουλου) παρέχει στοιχεία για την όλη παιδεία του Παπαρρηγόπουλου:

Φύσει φιλομαθής, εγκύψας εις την μελέτην των αρχαίων συγγραφέων, ως εμφανίζεται εκ των έργων του και ιδίως των πεζών, καθώς και εις την ανάγνωσιν των περιφημοτέρων έργων των νέων φιλολογιών, απεθασάυρισε πλούτον γνώσεων και εφοδίων συντελεστικών εις την γενναιοτέραν ανάπτυξιν του φυσικού του πνεύματος. Κατά προτίμησιν ησχολείτο εις την μελέτην συγγραμμάτων ηθικών και φιλοσοφικών.

Ο Δ. Παπαρρηγόπουλος πίστεψε αρχικά στη λεγόμενη αθανασία της ψυχής και, μάλιστα, έγραψε και μια σχετική πραγματεία που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Παρθενών. Όμως, μετά από λίγο χρόνο η αμφιβολία κλόνισε την πίστη του αυτή και οδηγήθηκε σε δοξασίες υπέρ του μηδενός, που το θεωρούσε ως μελλοντικό όνειρο της ζωής και όπλο των ποιητών και άλλων διανοούμενων προς τη δυστυχούσα κοινωνία. Ίσως, βέβαια, στην υιοθέτηση των απόψεων αυτών από την πλευρά του να συνετέλεσαν, ξέχωρα από τις μελέτες του, οι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που

επικρατούσαν την εποχή αυτή, μια εποχή που χαρακτηρίζεται από την εδαφική αύξηση της ελλαδικής επικράτειας με την ενσωμάτωση των Επτανήσων, τη συνεχιζόμενη αθλιότητα του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού, την εκτεταμένη εξαχρείωση διοικούντων και μη, τη διαφθορά του πολιτικού βίου, ακόμα και την κοινωνική ληστεία για την οποία, άλλωστε, έγραψε και το κείμενό του «Σκέψεις ενός ληστού ή η καταδίκη της κοινωνίας» –που το έγραψε και το κυκλοφόρησε όταν ήταν ακόμα μαθητής Γυμνασίου. 27

Το μόνο γεγονός αισιοδοξίας, η μόνη φωτεινή έξαρση που φαίνεται ότι συνέβη κατ' αυτόν είναι η Κρητική επανάσταση.

Γράφει ο Νίκος Δανδής:

...Ο Δημ. Παπαρρηγόπουλος, το “άτακτο παιδί” της εποχής του ήταν ένας ευαίσθητος ποιητής που δεν μπορούσε ν’ ανεχτεί τις αυθαιρεσίες της Αυλής και της οικονομικής φεουδαρχίας που σαν ακρίδες του Φαραώ μάστιζαν το λαό που είδε πολύ γρήγορα τις ελπίδες του για μια συνταγματική διακυβέρνηση να διαψεύδονται.

Αλλά, αν και μοιάζει να επηρεάστηκε από όλο αυτό το φάσμα γεγονότων και καταστάσεων, εντούτοις δεν φαίνεται ότι ο Παπαρρηγόπουλος έγραψε πατριωτικά ή παρόμοια υφής ποιήματα, και όσα έγραψε τέτοια είναι πολύ ελάχιστα. Αυτό επιβεβαιώνει και ο Ιωάννης Ζερβός, ένας άλλος μελετητής του έργου του και επίδοξος ανθολόγος του (με την έννοια ότι ο αριθμός των ποιημάτων που ανθολογεί είναι κατά πολύ μικρότερος από τον αριθμό των ποιημάτων που ανθολογήθηκαν μετέπειτα από άλλους μελετητές του έργου του Παπαρρηγόπουλου), ο οποίος γράφει:

Η απομάκρυνσίς του από τα πατριωτικά θέματα και την ελαφράν ερωτολογία, η εντονωτέρα κάθε άλλης προσπάθειά του προς φιλοσοφικόν λυρισμόν, νεώτερον, σύγχρονον, ανθρώπινον και όχι πατροπαραδότως θεολογικόν, όπως π.χ. ήτο συχνά ο λυρισμός των Σούτσων, η κατά το δυνατόν αποφυγή πολιτικών πεζολογημάτων, ο αντικειμενισμός – ιδού τα κύρια γνωρίσματα και τα χαρίσματα του Παπαρρηγόπουλου, τα οποία τον κάμνουν αρχηγόν και κορυφαίον του δευτέρου φιλολογικού ρεύματος που επεκράτησε ολίγον μεν χρόνον, αλλ’ αρκετά έντονα, ώστε να παρασύρη μακράν του ποιητικού μας εδάφους πολλά περιττά υπολείμματα της φαναριώτικης στιχουργίας. Και μαζί με τα γενικά αυτά χαρίσματα θα ηδύνατο η προσεκτική των στίχων του Παπαρρηγοπούλου ανάγνωσις να του αναγνωρίση κάποια άλλα μερικώτερα προσόντα, που τον κάμνουν πλέον συγχρονισμένον μας παρ’ ό,τι όλ’ οι άλλοι της εποχής του...

Το 1866 στη διδακτορική του διατριβή πραγματεύεται ένα αρκετά δύσκολο ζήτημα, το περί ποινών του Πλάτωνα, ενώ μετά από δύο χρόνια (1868) συμμετέχει σε διαγωνισμό του οποίου ο αθλοθέτης ήταν ο υποναύαρχος Νικόδημος, όπου βραβεύτηκε η πραγματεία του με τίτλο “Τα καθήκοντα του ανθρώπου χριστιανού και ως πολίτου”,

μια μάλλον... συνετή εργασία. Όμως, την ίδια εποχή, και καθώς ήταν εργατικώτατος, γράφει μια αρκετά αξιόλογη συνοπτική ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης, η οποία όχι μόνο ξεσηκώνει σάλο για τις ριζοσπαστικές απόψεις που υιοθετεί σε αυτήν αλλά, όπως γράφει ο Χ. Άννινος, είναι “χρησιμωτάτη εις την διδασκαλίαν το μαθήματος εις τα κατώτερα σχολεία”. Γράφει, ακόμα, και μερικές άλλες πραγματείες για ιστορικά και φιλολογικά ζητήματα, οι οποίες δημοσιεύονται στα διάφορα περιοδικά της εποχής και οι οποίες φέρουν πάντα “την σφραγίδα του εξεταστικού πνεύματος και της πολυμαθείας του”. Μεταξύ αυτών των πραγματειών είναι και αυτή για τα Απόκρυφα Ευαγγέλια που παρουσιάστηκε από τον ίδιο σε επίσημη εκδήλωση κατά τη χειμερινή περίοδο του 1872 στην αίθουσα του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός. Το 1869 γίνεται ένα από τα πλέον δραστήρια μέλη του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός, στη βιβλιοθήκη του οποίου είχε δωρίσει πληθώρα βιβλίων. 28

Παράλληλα με όλη τη μελετητική, ερευνητική και συγγραφική δραστηριότητά του, ο Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος μετά την αποφοίτησή του από τη Νομική Σχολή, εξασκεί το επάγγελμα του δικηγόρου, στην αρχή στο πλευρό και καθοδηγούμενος από το θείο του Πέτρο Παπαρρηγόπουλο, διαπρεπή νομομαθή της εποχής και καθηγητή του Πανεπιστημίου. Αργότερα, διορίστηκε και υπηρετούσε ως υπάλληλος της Εισαγγελίας Αθήνας.

Οι περισσότεροι από όσους έχουν ασχοληθεί με το έργο του Παπαρρηγόπουλου λένε ότι κατείχε σημαντική θέση στην ελληνική λογοτεχνία που θα ήταν ακόμα σημαντικότερη εάν δεν πέθαινε νέος. Ήταν από τους κορυφαίους ρομαντικούς του 19ου αιώνα, πεισιθάνατος και ελεγειακός, που συγκίνησε πραγματικά στην εποχή του. Έγραψε μεν στην καθαρεύουσα, αλλά τα ποιήματά του εκφράζουν με ειλικρίνεια έναν βαθύ σπαραγμό ψυχής. Το ποιητικό του έργο διακρίνεται για το συγκινημένο στοχασμό, την απαισιοδοξία και τον άκρατο ρητορισμό. Ο Κωστής Παλαμάς, στη μελέτη του με τίτλο «Πεζοί δρόμοι. Γ' Κάποιων νεκρών η ζωή», που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1934, αναφέρει:

Ανάμεσα στους ποιητάς που κρατήσανε στην Αθήνα τα σκήπτρα του τραγουδιού, από τα 1865 ίσαμε τα 1873, ο Παπαρρηγόπουλος ξεχωρίζει. Το μεγάλο ελάττωμα του καιρού του το έχει με το παραπάνω. Κακόγλωσσος και κακόμορφος... Η καθαρεύουσα του Παπαρρηγόπουλου δεν είναι η μαρμαροσκαλισμένη κομψογραφία του Ραγκαβή, δεν είναι η φροντισμένη ψυχρολογία του Βλάχου, δεν έχει το ρωμαντικό ψευτογυάλισμα της παρασχικής, ούτε την άχαρη αλυγισιά της βασιλειάδικης γλώσσας. Είναι κάτι πολύ δημοσιογραφικό και πολύ απεριποίητο θεματογράφημα μαθητή που δεν τα βγάζει πέρα, ούτε που πολύ φροντίζει να τα βγάλει πέρα.

Παρ' όλα αυτά, παραδέχεται και αυτός ότι:

Ο Παπαρρηγόπουλος είναι ποιητής με χαρακτήρα, πέρα ως πέρα. Και μήπως ο χαρακτήρας δεν είν' ένα από τα πρόσωπα που ντύνεται η θεία ομορφιά; Φιλόσοφος ποιητής, είτε πλαταίνει και φέρνει τα δικά του βάσανα ίσα με τα σύνορα του κοσμικού, είτε φορτώνεται στους ώμους του τα οσμικά βάσανα, μοιρολογώντας τα σα να ήτανε δικά του. Τα τραγούδια του, σφραγισμένα από την ίδια μαυροκόκκινη σφραγίδα του πεσσιμισμού...

Ωστόσο, ο Παλαμάς διαφωνούσε με τον Εμμανουήλ Ροΐδη, ο οποίος σε άρθρο του με τίτλο «Αιτναίαι αναμνήσεις» (στο περιοδικό Παρθενών) συγκρίνει τον Παπαρρηγόπουλο με τον Μπωντλαίρ. Ο Παλαμάς γράφει ότι δεν βλέπει τίποτε που να δικαιολογεί μια τέτοια σύγκριση. 29

Σημειώσεις

26. Ο Ιωάννης Ζερβός αλλά και άλλοι βιογράφοι και ερευνητές, αναφέρουν ότι η οικογένειά του Δ. Παρρηγόπουλου ήταν διακεκριμένη οικογένεια που καταγόταν από τη Βυτίνα Αρκαδίας της Πελοποννήσου.

27. Οι Λεωνίδας Χρηστάκης και Νίκος Δανδής αναφέρουν ότι το «Σκέψεις ενός ληστού ή η καταδίκη της κοινωνίας» εκδόθηκε το 1861. Ο δε Λ. Χρηστάκης λέει: Το κείμενο περιγράφει με πολλή παρρησία τις απόψεις και την κοινωνική δραστηριότητα των ληστών και καταδικάζει την κοινωνία των ανισοτήτων. Είναι περίεργο, διότι ο Δημήτρης προερχόταν από εύπορη και παραδοσιακή οικογένεια και διότι ο πατέρας του εκτός από ιστορικός, εργαζόταν σε φιλο-Οθωνική εφημερίδα -το ΕΘΝΟΣ- ο δε παππούς του ήτο τραπεζίτης στην Κωνσταντινούπολη και ένας εκ των Φιλικών. Ο Γιάννης Φούντας, στο «Αναρχικό Λεξικό» (Β' Τόμος Ν-Ω, σελ, 65) γράφει ότι .. το “Σκέψεις ενός ληστού ή η καταδίκη της κοινωνίας” υπήρξε το πρώτο αναρχοατομικιστικό φυλλάδιο που κυκλοφόρησε, για προφανείς λόγους, ανώνυμα το 1861 στην Αθήνα. Το ίδιο έργο επανεκδόθηκε το 1996 από τις εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος με σύντομο πρόλογο του Νίκου Δανδή.

28. Ιδρύθηκε το 1865 και το 1872 αριθμούσε ήδη περισσότερα από 300 μέλη, συγκεντρώνοντας όλη σχεδόν την αφρόκρεμα του τότε λογοτεχνικού κόσμου. Οι λογοτέχνες, ως η πλειοψηφία των μελών, καθόρισαν σχεδόν ολοκληρωτικά το στίγμα του Συλλόγου τον πρώτο αιώνα της ζωής του. Ανάμεσά τους, εκτός από τον Δ. Παπαρρηγόπουλο, οι Σπυρίδων Βασιλειάδης, Αλέξανδρος Ρίζος- Ραγκαβής και Αχιλλεύς Παράσχος.

29. Είναι γνωστό ότι οι ρομαντικές υπερβολές της νεοελληνικής λογοτεχνίας του 19ου αιώνα προκάλεσαν πολύ γρήγορα αντιδράσεις, που διογκώθηκαν έντονα από τις αρχές της δεκαετίας του 1860 και εκφράστηκαν κυρίως στις εισηγητικές εκθέσεις των πανεπιστημιακών ποιητικών διαγωνισμών. Μέχρι να έλθει η στιγμή της λογοτεχνικής αξιοποίησης των ηθών και του λαογραφικού υλικού της αγροτικής ελληνικής επαρχίας

και αρχίσουν να κυριαρχούν οι ρεαλιστικότερες επιλογές της γενιάς του 1880, η αντίδραση (όχι όμως και η ανατροπή) στο ρομαντισμό εκδηλώνεται με τη στροφή στον κλασικισμό. Πράγματι, στη δεκαετία του 1860 αρχίζουν να εμφανίζονται, συστηματικά και προγραμματικά, έργα με σαφή στροφή στον κλασικισμό ως αντίδραση στο ρομαντισμό, με κυριότερους εκφραστές τους ποιητές Δ. Βερναρδάκη, Άγγελο Βλάχο, Αλ. Βυζάντιο και Α. Ρ. Ραγκαβή και κύριο όργανο έκφρασης το περιοδικό Χρυσάλλης (1863-1866) του Ειρηναίου Ασώπιου. Παράλληλα, όμως, μια ομάδα νέων ποιητών αντιδρά στις νεοκλασικιστικές υποδείξεις της συγκράτησης, του μέτρου και της αρμονίας και δημοσιεύει μια σειρά προκλητικών, συχνά σκόπιμα βλάσφημων και αθεϊστικών έργων, που επιδιώκουν να υπονομεύσουν το κυρίαρχο δόγμα της ελληνοχριστιανικής συνέχειας. Ο ρομαντικός αυτός πυρήνας συγκροτείται κυρίως γύρω από τους Δημήτριο Παπαρρηγόπουλο, Σπυρίδωνα Βασιλειάδη, Αχιλλέα Παράσχο και Κλ. Ραγκαβή και βρίσκει βήμα έκφρασης στα περιοδικά Εθνική Βιβλιοθήκη (1865-1873) και Ιλισσός (1868-1872). Η ιδιοτυπία αυτής της αντίδρασης είναι ότι εκφράζεται μέσα από έργα με θέματα από την αρχαιότητα (οι υποθέσεις, δηλαδή, αντλούνται από την αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα), με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί ένα ιδιότυπο μείγμα ρομαντικής έκφρασης μέσα σε κλασικιστικό ένδυμα, κάτι που χαρακτηρίζει, άλλωστε, μεγάλο μέρος του ελληνικού ρομαντισμού.

Συνεχίζεται

*Από το Πρώτο Κεφάλαιο με τίτλο "Οραματιστές και επαναστάτες" του βιβλίου "Ο Ήλιος της Αναρχίας ανέτειλε - Για μια ιστορία του αναρχικού κινήματος του 'ελλαδικού' χώρου", εκδόσεις Κουρσάλ, Ιούνιος 2017.